

Az iskolaválasztás társadalmi meghatározottsága 1997-ben

Köztudott, és statisztikai adatok is alátámasztják, hogy gimnáziumból lehet a legnagyobb valószínűséggel bekerülni a felsőoktatásba. Az a megállapítás, hogy a gimnázium a továbbtanulásra, a szakközépiskola viszont elsősorban a munkába állásra felkészítő iskolatípus, nem üres szólam. Megjelenik a tanterv szerveződésében, a felvételi követelmények és a tananyag egymásra rímelésében, és – felhasználói oldalról – már jóval korábban, a középiskola-választás motívumaiban.

Szakközépiskolába vagy azok a szülők küldik gyerekeiket, akik az addigi iskolai teljesítmény alapján nem biztosak abban, hogy ezt követni fogja továbbtanulás, vagy azok a szülők, akik eleve olyan tudást szeretnének, amellyel azonnal ki lehet lépni a munkaerőpiacra. Ez utóbbi elképzelés származhat abból a megfontolásból, hogy a család anyagilag nem bírná a további taníttatást (és keresetkiésést), vagy abból, hogy kultúrájában „nincs benne” a diploma megszerzése. (A későbbiekben szó lesz arról, hogy mi hat erősebben: a pénz vagy a kultúra.)

A középiskolai felkészülés minősége és az életpályával kapcsolatos elképzelések kettőssége azután meg is határozza a továbbtanulást. Az 1992 és 1996 közötti öt év átlagában a Köznevelés rangsorában az első tíz helyen szereplő gimnáziumokból a végzettek 74 százalékát vették fel felsőoktatási intézménybe. Ugyanezen időszak alatt az ország tíz legjobb szakközépiskolájából csak a végzettek 42 százaléka került be. (1)

Az utolsó öt év alatt ráadásul a gimnáziumoknál egy erőteljesebb növekedés regisztrálható: míg 1992-ben a tíz legjobb gimnáziumból a végzettek 71 százalékának sikerült bejutnia, addig 1996-ban 81 százalékának. A felső fok expanziója révén a szakközépiskolánál is növekedés tapasztalható, ám sokkal kisebb: 1992-ben a tíz legjobb szakközépiskolából a végzettek 46 százalékát vették fel, 1996-ban 49 százalékát. Míg tehát öt év alatt a gimnáziumból felvétel aránya tíz százalékponttal nőtt, addig a szakközépiskolából felvettek aránya csak hárommal. Abszolút számban még nagyobb az eltolódás a gimnázium javára, ugyanis a rangsor első tíz helyén álló gimnáziumban 1996-ban 1464 fő végzett, az első tíz szakközépiskolában pedig csak 769 fő.

A különbség stabilnak látszik, s nem csak a rangsorok elején lévő elitiskolákra jellemző. Ugyanezt látjuk, ha az első ötven iskolát vesszük szemügyre. Öt év átlagában a rangsor első ötven gimnáziumából a végzettek 62 százalékát vették fel egyetemre vagy főiskolára, míg az első ötven szakközépiskolából 31 százalékot.

A kutatás az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány (OKTK A.1252/V.) támogatásával készült, Liskó Ilona közreműködésével. A vizsgálat 4356 fő, az 1997–1998-as tanévben középfokú iskolában első évfolyamos tanuló országos reprezentatív mintáján kitöltött szülői kérdőívből és egy szűkebb mintán végzett mélyinterjú-sorozatból áll. Jelen tanulmány a kérdőíves vizsgálat adatain alapul.

E száraz statisztikai adatokat azután olyan konkrét esetek teszik érzékletessé, mint például az, hogy a szakközépiskolai rangsor élén álló, vitathatatlanul elitiskolának számító Paksi Atomerőmű Műszaki Szakközépiskolából (amely magasan, tíz százalékponttal vezet a második helyezett előtt) öt év átlagában ugyanúgy a végzettek 59 százalékát vették fel, mint a gimnáziumi rangsor 29. helyén álló Leővey Klára Gimnáziumból (Köznevelés 1997).

A Köznevelés-beli rangsorokat készítő *Neuwirth Gábor* számításai szerint a 217 tiszta profilú gimnázium *67 százalékából* a végzettek legalább harmadát felveszik a felsőfokra. Ugyanilyen arányban a 352 tiszta profilú szakközépiskolának mindössze *7 százaléka* juttatja tovább tanulóit. (2)

Miután nyilvánvaló, hogy a magasabb iskolai végzettséghez, ezen keresztül a jobb életesélyekhez és jobb kereseti lehetőségekhez vezető út a gimnáziumon keresztül vezet, nézzük, hogy az 1997–1998-as tanévben végzett reprezentatív vizsgálat adatai szerint a különböző társadalmi csoportok gyermekei milyen középfokú iskolában kezdték meg tanulmányaikat. (3)

Pénz vagy kultúra

Az utóbbi idők politikai és oktatáspolitikai vitáiban sokat hallhattunk arról, hogy kettészakadt a társadalom, és hogy a gyerekek iskoláztatását hovatovább kizárólag a családok anyagi ereje dönti el. A vizsgálat adatai nem támasztják alá a pénz kizárólagos, de még meghatározó szerepét sem. Bármennyire is rétegződött a társadalom az elmúlt nyolc évben, a középfokú oktatás ingyenessége miatt az iskoláztatási szándékokat nem a családok anyagi helyzete dönti el elsősorban. A családi költségvetést terhelő kiadásokban a szülők nem érznek túl nagy különbséget a tekintetben, hogy a gyerek gimnáziumban, szakközépiskolában vagy szakmunkásképzőben tanul-e. A megkérdezett szülők mindössze 0,7%-a mondta, hogy azért választották az adott iskolát, mert nincs pénzük a gyereket tovább taníttatni, és a különböző iskolai végzettségű, illetőleg foglalkozású apák közötti különbség egy százalékponton belül marad. Még a szakmunkásképzőbe járók szüleinek is csak 1,4%-a hivatkozott a pénz hiányára.

Van azonban az anyagi helyzetre való hivatkozásnak egy „kódolt” formája is („Azért választották ezt az iskolát, hogy minél hamarabb szakma legyen a gyerek kezében”), amelynél már nagyobb a különbség, de ezt is csak a megkérdezettek 3,8%-a mondta (és még a szakmunkásképzőbe járóknál is mindössze 13%).

Nagyságrenddel nagyobb azonban a szülői értékrendszerre utaló válaszok aránya, amelyeknek két típusa van: egy optimista és egy pesszimista. Az „optimista” változatban valamiféle pozitív törekvés fogalmazódik meg („Hogy nagyobb esélye legyen továbbtanulni” vagy „Itt tanulhat a legtöbbet”), és e kettőt összesen a válaszolók 21%-a választotta. Még nagyobb arányban választottak ugyancsak az értékrendszerre utaló, de „pesszimista” választ, amelyben egy reménykedő, ám az esetleges kudarcba előre beletörődő attitűd jelenik meg („Mert az itteni érettségivel tovább is tanulhat, de ha nem akar, akkor könnyebben munkába állhat”, vagy „Ez felel meg a gyerek konkrét elképzelésének”). Erről a „megfelelésről” azonban tudni kell, hogy erősen függ a szülők elképzeléseitől: mit tartanak ténylegesen elérhetőnek; mit tekint normálisnak a rokonság, a baráti társaság és a szűk lakókörnyezet, vagyis az a szociális háló, amelyben a családok mindennapjaikat élik. Ez az oka annak, hogy az alacsonyabb iskolázottságú családok gyerekei már „hamarabb tudják”, hogy ilyen vagy olyan szakmunkások „akarnak lenni”, míg a magasabb iskolázottságú szülők általában éppen a gimnázium választásával próbálják késleltetni a „konkrét elképzelések” kialakítását. Az 1. táblázat a fenti összevont típusok szerint mutatja az iskolaválasztás motívumai közötti különbségeket.

Miert választották ezt az iskolát	Az apa iskolai végzettsége					Összesen N=4275
	8. oszt. vagy kevesebb N=425	szakmunkás végzettség N=1949	érettségi bizonyítvány N=1071	főiskolai végzettség N=389	egyetemi végzettség N=441	
anyagi korlátokra utaló válasz	10,8	6,0	2,2	1,3	0,2	4,5
értékrendszere utaló („optimista”)	4,7	10,6	24,6	38,1	58,0	20,9
értékrendszere utaló („pesszimista”)	64,7	67,5	59,8	42,7	27,3	58,9
az előbbiekre nem besorolható (semleges) válasz	19,8	15,9	13,4	17,9	14,5	15,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1. táblázat

*Az iskolaválasztás motívuma az apa iskolai végzettsége szerint**

Az anyagi természetű okoknál („Nincs pénz” vagy „Minél hamarabb szakma legyen a kezében”) a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettség között is csak 10,6% a különbség, míg az „optimista”, érték-orientált válasznál 53,3%, a „pesszimistánál” 37,4%. „Optimista” értékorientált választ („Nagyobb esély a továbbtanulásra” vagy „Itt tanulhat a legtöbbet”) az egyetemi végzettségű apák adtak legnagyobb arányban, „pesszimistát” pedig az alacsony iskolai végzettségűek.

Mindent összevéve: az a tény, hogy az anyagi korlátokra adott válaszok összesen 4,5%-ot tesznek ki, az értékrendszere utaló válaszok pedig 79,8%-ot, meggyőzően támasztja alá azt az állítást, hogy a középfokú iskola választásában döntő szerepe nem a pénznek, hanem kulturális tényezőknek van.

Az iskolaválasztás és a szülők iskolai végzettsége

A kulturális tényezők között vitathatatlanul a szülők iskolai végzettségének van a legnagyobb hatása. A 2. táblázatról első ránézésre látszik, hogy minél magasabb az apák iskolai végzettsége, gyermekeik annál nagyobb arányban kezdik középfokú tanulmányaikat gimnáziumban.

Az iskola típusa, ahová a gyerek jár	Az apa legmagasabb iskolai végzettsége					
	egyetem N=441	főiskola N=389	érettségi N=1071	szakm.képző N=1949	8 általános N=385	8 ált. kev. N=40
8 osztályos gimnázium	19,5	9,3	6,4	1,8	1,3	0,0
6 osztályos gimnázium	23,4	15,9	10,2	3,6	1,0	2,5
4 osztályos gimnázium	38,8	38,8	23,0	14,4	9,1	0,0
<i>Gimnázium összesen</i>	<i>81,7</i>	<i>64,0</i>	<i>39,6</i>	<i>19,8</i>	<i>11,4</i>	<i>2,5</i>
<i>ebből szerkezetváltó</i>	<i>42,9</i>	<i>25,2</i>	<i>16,6</i>	<i>5,4</i>	<i>2,3</i>	<i>2,5</i>
szakközépfiskola	15,2	27,0	45,9	44,2	39,5	22,5
<i>Érettségit adó összesen</i>	<i>96,9</i>	<i>91,0</i>	<i>85,5</i>	<i>64,0</i>	<i>50,9</i>	<i>25,0</i>
szakmunkásképző	2,9	7,7	14,0	33,7	43,6	57,5
szakiskola	0,2	1,3	0,5	2,3	5,5	17,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2. táblázat

Középfokú iskola választása az apa iskolai végzettsége szerint

* Az olvasó a további táblázatokban változó elemszámokkal (N) találkozhat. Ennek az az oka, hogy a különböző kérdéseknél más-más arányban „nincs válasz”, a táblázatokba viszont csak az értékelhető válaszokat vettük be.

Szinte mehökkentő az a szabályosság, amely szerint az iskolai végzettségben lefelé haladva lépésenként körülbelül 20–20%-os csökkenés tapasztalható: az egyetemet végzett apák gyermekeinek 82%-a, a főiskolát végzetteknek 64%-a, az érettségizetteknek 40%-a és a szakmunkásképzőt végzetteknek 20%-a ment gimnáziumba. Az egyetemet és a 8 osztályt végzett apák gyerekei között ebben a tekintetben hétszeres a különbség, és ha egy gyerek apja 8 osztálynál kevesebbet végzett, akkor a tanuló 33-szor kisebb eséllyel kezdi középfokú tanulmányait gimnáziumban, mint egy egyetemi végzettségű apa gyereke.

Az apák iskolai végzettségével párhuzamosan nemcsak a gimnáziumba menők aránya emelkedik, hanem ezen belül az elitebbnek tartott szerkezetváltó (nyolc- vagy hatosztályos) gimnáziumba menőké is. Itt most mellékes, hogy a hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumok ténylegesen magasabb színvonalúak-e, mint a négy osztályosok. Hogy valóban így van-e, ez csak az 1998–1999-es tanévtől kezdődően fog lassanként kiderülni, mert most kezdenek majd nagyobb számban felsőfokra jelentkezni az ilyen iskolákban végzettek. A lényeg az, hogy a szerkezetváltó iskolákhoz az elmúlt években tapadt ilyesfajta hiedelem, tehát azok a felfokozott várakozások és az élesedő verseny terei lettek, amit a túljelentkezés aránya is mutat. (4) Itt tehát azt a tényt kell értékelni, hogy egy *jobbnak vélt* iskolatípusba az egyetemi végzettségű apák gyerekei tizenhétszer nagyobb eséllyel kerülnek be, mint például a nyolc osztályt végzett apák gyerekei (miközben általában a gimnáziumba jutásnál csak hétszeres a különbség, a hagyományos négyosztályosba jutásnál pedig csak négyszeres).

A felsőfokú végzettségű apáknak az a 2,7, illetőleg 8,2 százaléknyi gyermeke (1 és 4 főről van szó), aki érettségét nem adó iskolába ment (szakmunkásképző vagy szakiskola), ténylegesen gyenge képességű vagy más okból rosszul teljesítő. Az alacsony arány láttán sincs ok azt feltételezni, hogy a képességek egyenlőtlenül oszlanak el a különböző társadalmi helyzetű gyerekek között, és hogy alacsonyabb iskolai végzettségű szülőknek nagyobb arányban vannak gyengébb képességű gyermekeik. Inkább arról van szó, hogy a magasabb státusú családok részben több forrást (szellemi és anyagi) mozgatnak meg gyermekeik érdekében, részben jobban tudják érdekeiket védeni és érvényesíteni. Ezt igazolja, hogy már az általános iskolás korosztálynál kimutatták: a magasabb státusú családok még enyhe fokban fogyatékos gyermekeiknél is ki tudják védeni, hogy kiegészítő vagy korrekciós osztályba kerüljenek, míg az alsóbb státusú családok sok esetben még ép intellektusú gyerekeiknél sem. (5)

A szakmunkásképzőnél és a szakiskolánál a gimnáziumhoz hasonló fokozatosságot találunk, csak fordított irányban: minél alacsonyabb az apák iskolai végzettsége, gyerekeik annál nagyobb arányban mennek szakmunkásképzőbe vagy szakiskolába.

Ha az anyák iskolai végzettségét is figyelembe vesszük, akkor néhány finomabb módosulást látunk, de az alapvető tendencia nem változik (3. táblázat).

Az nem meglepő, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb iskolázottsági szinten a csoportra jellemző alapvető tendencia felerősödik. Ha mindkét szülő egyetemi végzettségű, akkor a gyerekek 89%-a jár gimnáziumba, és ezen belül több mint fele szerkezetváltóba. Ha mindkét szülő szakképzetlen, akkor gyermekeiknek mindössze a 8%-a jár gimnáziumba, sőt érettségét adó középiskolába is a gyerekeknek kevesebb mint fele.

Ami itt érdekes, az az, hogy szakmunkásvégzettségig bezárólag az anya iskolai végzettsége erősebben hat. Azokban az esetekben, amelyekben nem egyforma a két szülő végzettsége, akkor mennek a gyerekek nagyobb arányban gimnáziumba, ha az anyáé magasabb. Például egyetemet végzett apák és főiskolát végzett anyák gyerekei 73,2%-ban, viszont egyetemet végzett anyák és főiskolát végzett apák gyerekei 78,2%-ban. Vagy: egyetemet végzett apák és érettségizett anyák gyerekei 54,6%-ban, viszont egyetemet végzett anyák és érettségizett apák gyerekei 64,7%-ban. Ebben valószínűleg az anya családon belüli nagyobb szerepe tükröződik. Az apák részint átengedik a belső döntések terepét az anyáknak, részben maga a család szerveződése olyan, hogy mindennapi történései inkább függenek az anyától, és ez a szerep generalizálódik: nemcsak a család fizikai ellátásában jelenik meg, hanem minden területen.

A szülők legmagasabb iskolai végzettsége	N	Az iskola típusa, ahová a gyerek jár							Gimnázium	
		8 oszt. gimn.	6 oszt. gimn.	4 oszt. gimn.	szak-közép-iskola	szak-munkás-képző	szak-iskola	Összesen	Összesen	ebből szerk.-váltó
mindketten egyetem	229	21,4	30,6	37,1	7,9	2,6	0,4	100,0	89,1	52,0
apa egyetem, anya főiskola	123	21,1	12,2	39,9	18,7	8,1	0,0	100,0	73,2	33,3
apa főiskola, anya egyetem	46	10,9	28,3	39,0	19,6	2,2	0,0	100,0	78,2	39,2
mindketten főiskola	175	9,1	20,0	45,1	20,7	3,4	1,7	100,0	74,2	29,1
apa egyetem, anya érettségi	121	9,1	13,2	32,3	27,2	13,2	5,0	100,0	54,6	22,3
apa érettségi, anya egyetem	34	14,7	26,5	23,5	35,3	0,0	0,0	100,0	64,7	41,2
apa főiskola, anya érettségi	131	9,9	9,9	35,9	35,1	8,4	0,8	100,0	55,7	19,8
apa érettségi, anya főiskola	154	11,0	13,0	33,8	35,7	6,5	0,0	100,0	57,8	24,0
apa felsőfokú, anya ér.-nél kev.	73	4,1	6,8	20,5	43,9	23,3	1,4	100,0	31,4	10,9
apa szakmunkás, anya felsőfokú	103	4,9	7,8	35,1	38,0	14,6	0,0	100,0	47,8	12,7
mindketten érettségizettek	597	7,0	10,6	23,5	45,3	12,9	0,7	100,0	41,1	17,6
apa érettségi, anya szakmunkás	200	2,0	6,5	16,5	53,5	21,0	0,5	100,0	25,0	8,5
apa szakmunk. anya éretts.	624	2,6	5,3	18,4	53,0	19,9	0,8	100,0	26,3	7,9
apa érettségi, anya 8 oszt. v. kev.	82	1,2	4,9	15,9	54,8	23,2	0,0	100,0	22,0	6,1
apa 8 oszt. v. kev., anya érettségi	73	1,4	2,7	16,4	53,4	24,7	1,4	100,0	20,5	4,1
mindketten szakmunkások	783	1,4	1,9	11,6	42,2	40,5	2,4	100,0	14,9	3,3
apa szakmunkás, anya 8 oszt. v. kev.	432	0,7	3,5	8,8	36,8	45,3	4,9	100,0	13,0	4,2
apa 8 oszt. v. kev., anya szakmunkás	98	2,0	1,0	8,2	45,0	36,7	7,1	100,0	11,2	3,0
mindketten 8 oszt. v. kevesebb	239	0,8	0,8	5,9	32,2	54,0	6,3	100,0	8,0	2,1
<i>Átlag</i>	<i>4317</i>	<i>5,4</i>	<i>8,2</i>	<i>20,7</i>	<i>39,4</i>	<i>24,3</i>	<i>2,0</i>	<i>100,0</i>	<i>34,3</i>	<i>13,6</i>

3. táblázat

Középfokú iskola választása a két szülő iskolai végzettsége szerint

A táblázat dupla vonala alatti variációk esetén, amikor tehát valamelyik szülő nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett, a tendencia megfordul. Ha minimálisan is, az apa iskolai végzettsége válik meghatározóbbá. A vizsgálat adataiban erre nem találtunk magyarázatot. Először a családösszetételben tetten érhető „zűrösebb” körülményekre gondoltunk, de az adatok ezt nem támasztották alá. Azokban az esetekben, amelyekben az eltérő végzettségű szülők között nem volt szakmunkásképzőnél alacsonyabb végzettséggel rendelkező, 68%-ban találtunk a mai Magyarországon normálisnak számító struktúrát, azaz olyan családokat, amelyekben a két édes szülő és a gyerekek élnek együtt. Azokban az esetekben, amelyekben az eltérő végzettségű szülők között volt szakmunkásképző-

zónél alacsonyabb végzettséggel rendelkező csak 62% volt az ilyen családok aránya. Igaz tehát, hogy az alsóbb régióban 38% az olyan családok aránya, amelyek különbözőképpen térnek el a „normálistól” (csonka vagy többgenerációs család, nevelőszülők stb.), míg a másik csoportban csak 32%, ez azonban nem jelent lényeges különbséget.

Ha magyarázatot nem is találtunk erre a jelenségre, néhány jellegzetességre felfigyelhetünk e csoport kapcsán. Először is, az anyai nagyapák nagyobb arányban voltak szakképzettek, mint az apai nagyapák, és ugyanez igaz a nagyanyákra is. (A másik nagy csoportban – ahol az anya iskolai végzettsége látszik inkább meghatározni az iskolaválasztást – ez fordítva van.) Az anyák 59%-a két generációra visszamenőleg szakképzetlen, az apáknak csak 30%-a. (A másik csoportban a – legalább – második generációs szakképzetlenek aránya sem az apáknál, sem az anyáknál nem éri el az 1%-ot.) Az apák között jelentős az egy lépcsős intergenerációs mobilitás: ebből 31% szakképzetlen apja után lett szakmunkás; az anyáknál ez csak 7%. Sőt, az anyák esetében a „második generációs szakképzetlenség” után legnagyobb arányban (23,3%) a lefelé mobilitás fordul elő; az apáknak csak 12,5%-a lefelé mobil. (A másik csoportban ez a típusú lefelé mobilitás az apáknál egyáltalán nem fordul elő, és az anyáknál is csak 0,3%.) Ha ezeket a jellegzetességeket egy táblázatban foglaljuk össze (4. táblázat), akkor az tűnik szembe, hogy az egyik csoportnál nincs számottevő különbség az apák és az anyák között, a másiknál van: az anyák jelentős „lemaradásban” vannak az apákhoz képest.

Néhány intergenerációs mobilitási jellegzetesség	A családoknak az a csoportja, ahol az <i>anya</i> iskolai végzettsége hat jobban a gyerek iskolaválasztására		A családoknak az a csoportja, ahol az <i>apa</i> iskolai végzettsége hat jobban a gyerek iskolaválasztására	
	apai vonal	anyai vonal	apai vonal	anyai vonal
nagyapa és szülő szakképzetlen	0,3%	0,6%	30,3%	58,5%
egy lépés felfelé	38,8%	37,1%	34,2%	9,4%
több lépés felfelé	22,5%	23,8%	6,5%	4,6%
egy lépés lefelé	6,2%	5,2%	9,2%	19,9%
több lépés lefelé	1,9%	1,0%	3,3%	3,4%

4. táblázat

A szülők intergenerációs mobilitása

Ahol tehát az apa iskolai végzettsége erősebben hat a gyerek iskolaválasztására, ott az anyák között – nem csak a másik csoporthoz, hanem saját férjükhöz képest is – nagyobb arányban találunk lecsúszott vagy ambíció nélküli nőket. Ambíció nélküliségüket bizonyítja az is, hogy közülük többen voltak már munkanélküliek, vagy jelenleg is azok, szemben a családok másik csoportjával. Az 5. táblázatból látható, hogy ennek a különbségnek nem pusztán iskolázatlanságuk az oka, hiszen a különbség az azonos iskolai végzettség szintjén is megjelenik:

Az anya munkanélkülisége	A családoknak az a csoportja, ahol az <i>anya</i> iskolai végzettsége hat jobban a gyerek iskolaválasztására	A családoknak az a csoportja, ahol az <i>apa</i> iskolai végzettsége hat jobban a gyerek iskolaválasztására
8 osztályt vagy kevesebbet végzett, és volt vagy most is munkanélküli	35,7%*	44,3%
szakmunkásképzőt végzett, és volt vagy most is munkanélküli	37,7%*	48,0%

* Ezeknél az eseteknél a két szülő iskolai végzettsége azonos.

5. táblázat

Munkanélküli anyák

Ezek a családok továbbá az átlagnál nagyobb arányban laknak saját házban (63%, szemben az átlagos 59%-kal), ám ezek a házak az átlagnál nagyobb arányban vannak községekben (52%, szemben az átlagos 36%-kal), ezen belül is inkább a 2000 fő alatti falvakban (25%, szemben az átlagos 16%-kal), és maguk a házak mindössze 34%-ban összkomfortosak (szemben az átlagos 54%-kal). Egy szociográfus bizonyára érzékletes képet tudna festeni egy ilyen családról, amely egy kis faluban lakik vedlő vakolatú házban; az udvart felveri a gaz; az otthonkát viselő lompos asszony éppen magot szór hátul a tyúkoknak; a hátsó fertály inkább ócskavastelepre, mint gazdasági udvarra hasonlít; a konyhában halomban áll az előző napi mosatlan edény; az asszony nemcsak saját birodalmát hanyagolja el, hanem a férjét sem ösztönzi, hogy javítsa már meg a fél éve lógó ereszcseresznyét; és még az is a férjnek fontosabb (egy kicsivel), hogy a gyerek legalább tanuljon valamit.

Különbségek az azonosságon belül

Az eddigiekből láthattuk, hogyan függ össze az iskolaválasztás a szülők iskolai végzettségével, illetőleg hogy minél alacsonyabb a szülők iskolai végzettsége, annál kisebb valószínűséggel megy a gyerek gimnáziumba. Ezzel azonban még nem írtuk le kellő mélységgel a különbségeket. A dolog tovább árnyalódik, ha az egyes iskolatípusokon belüli különbségeket is nézzük. Vegyük például a gimnáziumot! Már volt róla szó, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők nagyobb arányban íratják gyerekeiket úgynevezett szerkezetváltó gimnáziumba, amelyek magasabb színvonalához erős hiedelmek kapcsolódnak, jóllehet ezek még nem igazolódtak. Van azonban objektív mérce is: az a rangsor, amelyet a Köznevelés című hetilap ad közre évről évre, s amely aszerint rangsorolja külön a gimnáziumokat és külön a szakközépiskolákat, hogy a végzettek hány százalékát vették fel egyetemre vagy főiskolára.

Az apa iskolai végzettsége	N	A választott gimnázium helye a Köznevelés rangsorában*				Összesen
		első 10 között	11. és 50. hely között	51. helyen vagy hátrébb	nincs a rangsorban	
egyetem	360	20,0	18,1	37,5	24,4	100,0
főiskola	249	14,1	16,1	43,3	26,5	100,0
érettségi	424	10,6	13,4	43,0	33,0	100,0
szakmunkásképző	386	8,0	11,1	47,0	33,9	100,0
8 általános vagy kevesebb	45	6,7	6,7	40,0	46,6	100,0
<i>Átlag</i>	<i>1464</i>	<i>12,7</i>	<i>14,2</i>	<i>42,6</i>	<i>30,5</i>	<i>100,0</i>

* Forrás: Köznevelés, 1997. 12. szám, 9–11. oldal; 13. szám, 3–4. oldal

6. táblázat

Gimnázium választása az apa iskolai végzettsége szerint

A 6. táblázatból látható, hogy amennyiben egy alacsonyabb iskolai végzettségű apa gyermeke meg is kezdi tanulmányait a gimnáziumban, ez a gimnázium jó eséllyel gyengébb színvonalú lesz, mint az, amelyben az egyetemi végzettségű apa gyereke kezd. Az első tíz között lévő igazán élvonalbeli gimnáziumban az egyetemi végzettségű apák gyermekeinek egyötöde kezd, és mindössze egynegyede olyan minősítetlen iskolában, amely alig értékelhető eredményessége miatt már nem került fel a rangsoroltak közé. Ezzel szemben a nyolc osztályt vagy kevesebbet végzett apák gyermekeinek mindössze 6,7%-a kezd elit gimnáziumban, és majdnem fele minősítetlenben, és mindkét minősítéstudásban egyenletesen csökkenő, illetőleg egyenletesen növekvő az arány az apa iskolai végzettsége szerint.

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a szakközépiszkolák esetében, azzal a különbséggel, hogy itt nem az egyetemi, hanem a főiskolai végzettségű apák gyermekei szerepelnek legnagyobb arányban az elitiskoláknál, mivel az előbbiekéi inkább gimnáziumba mentek.

Az apa iskolai végzettsége	N	A választott szakközépsíkola helye a Köznevelés rangsorában*				Összesen
		első 10 között	11. és 50. hely között	51. helyen vagy hátrébb	nincs a rangsorban	
egyetem	67	10,4	14,9	14,9	59,8	100,0
főiskola	105	15,2	12,4	7,6	64,8	100,0
érettségi	492	11,6	9,6	11,0	67,8	100,0
szakmunkásképző	862	6,3	5,6	11,5	76,6	100,0
8 általános vagy kevesebb	161	1,2	5,0	9,3	84,5	100,0
<i>Átlag</i>	<i>1687</i>	<i>8,1</i>	<i>7,5</i>	<i>11,0</i>	<i>73,4</i>	<i>100,0</i>

* Forrás: *Köznevelés*, 1997. 13. szám, 3–4. oldal; 14. szám, 16–17. oldal

7. táblázat

Szakközépsíkola-választás az apa iskolai végzettsége szerint

Itt is elmondható, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű apa gyermekének, ha szakközépsíkólában kezdi is tanulmányait, nagyobb esélye van arra, hogy ez hátrébb vagy egyáltalán nem rangsorolt iskolában történjék.

Az iskola rangsorán kívül a szakmacsoport is differenciál, ha az előbbinél kevésbé is. Az egyetemet végzett apák gyermekei járnak legnagyobb arányban a mostanában legkevesettebb közgazdasági szakközépsíkólákba (25,8%), míg a nyolc osztályt vagy kevesebbet végzett apák gyermekeinek csak a 22,4%-a. Az igazán nagy különbség nem itt jelentkezik, mivel – a keresletet követve – igencsak megnőtt a közgazdasági szakközépsíkólai férőhelyek száma, hanem inkább a presztízsrangsor végén elhelyezkedő ipari szakközépsíkóláknál: az egyetemet végzett apák gyerekeinek csak 3%-a ment ide, a legalacsonyabb iskolai végzettségű apák gyerekeinek viszont a 13%-a.

Az anya iskolai végzettsége – ha minimálisan is – ugyanúgy módosítja a képet, mint az iskolaválasztásnál: az anya egyetemi és főiskolai végzettsége esetében egy-két százalékponttal nagyobb arányban kerülnek a gyerekek az iskolai rangsor felsőbb régiójába, mint az egyetemi vagy főiskolai végzettségű apák esetében.

Az iskolatípuson belüli differenciálódást azonban nemcsak a gimnáziumok és a szakközépsíkólák szintjén találjuk meg, hanem a szakmunkásképzésben is. *Csáko Mihály* és *Liskó Ilona* már a hetvenes évekbeli vizsgálatukban kimutatták, hogy a különböző szakmák egy presztízsrangsorba rendeződnek, és hogy ki melyik szakmát tanulja, az nagy mértékben függ családi háttérétől. (6) Az 1992–1994-ben megismételt kutatás sem hozott más eredményt, (7) amelyet a mi vizsgálatunk is megerősít. Néhány jellegzetes szakmacsoport figyelembevételével a következőket látjuk:

Az elit szakmacsoportba tartozó *műszerész* és *nyomdaipari* tanulók esetében a szakmunkás végzettségű apák gyerekei 7,2%-ban képviseltetnek, a nyolc általánost végzett apák gyermekei 3,2%-ban, és az annál alacsonyabb végzettségűeké 1,7%-ban. Az ugyancsak keresettebb *szolgáltatás* szakmacsoportba tartozóknál a szakmunkás apák gyermekei 13,4%-ban, a 8 osztályt végzettké 13,0%-ban, az annál kevesebbet végzettké 5,6%-ban. A skála másik végén, a presztízsrangsor alján elhelyezkedő *építőipari* szakmacsoportban viszont a szakmunkás apák gyermekei csak 7,1%-ban vannak jelen, a nyolc osztályt végzettké 12,3%-ban, és a nyolc osztálynál kevesebbet végzettké 23,5%-ban. Ha az anya iskolai végzettsége szerint nézzük a szakmunkástanulók szakmaválasztását, hasonló arányokat kapunk. És mindez azzal jár együtt, hogy a presztízsrangsor alján elhelyezkedő szakmát tanító iskolákba gyengébb teljesítménnyel is be lehet jutni (az építőipari szakmacsoportban tanulók általános iskolai eredménye átlagosan 2,79 volt), a hierarchia csúcsán viszont jobb eredményekre van szükség (a műszeripari átlag 3,88 volt). (8)

Fiúk és lányok

Bár az alapvető tendencia változatlan, igen nagy különbség van a fiúk és lányok iskolázatása között. Akármilyen is a szülők iskolai végzettsége, a lányok nagyobb arányban tanulnak tovább gimnáziumban, mint a fiúk (lásd a 8. és a 9. táblázatot!)

Az iskola típusa, ahová a fiúgyermek jár	Az apa legmagasabb iskolai végzettsége				
	egyetem N=208	főiskola N=198	érettségi N=566	szakm.képző N=978	8 ált. v. kev. N=210
8 osztályos gimnázium	19,7	7,1	4,1	1,3	1,0
6 osztályos gimnázium	21,6	14,1	7,2	2,8	0,5
4 osztályos gimnázium	35,2	31,3	15,9	7,6	2,4
<i>Gimnázium összesen</i>	<i>76,5</i>	<i>52,5</i>	<i>27,2</i>	<i>11,7</i>	<i>3,9</i>
<i>ebből szerkezetváltó</i>	<i>41,3</i>	<i>21,2</i>	<i>11,3</i>	<i>4,1</i>	<i>1,5</i>
szakközépiskola	19,2	34,9	52,3	41,4	28,1
szakmunkásképző	4,3	12,1	20,0	44,9	61,3
szakiskola		0,5	0,5	2,0	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

8. táblázat

Fiúgyermekek iskolaválasztása az apa iskolai végzettsége szerint

Az iskola típusa, ahová a leánygyermek jár	Az apa legmagasabb iskolai végzettsége				
	egyetem N=230	főiskola N=186	érettségi N=502	szakm.képző N=965	8 ált. v. kev. N=214
8 osztályos gimnázium	19,6	11,3	9,2	2,3	1,4
6 osztályos gimnázium	24,8	18,3	13,5	4,6	1,9
4 osztályos gimnázium	42,6	46,7	30,9	21,2	14,0
<i>Gimnázium összesen</i>	<i>87,0</i>	<i>76,3</i>	<i>53,6</i>	<i>28,1</i>	<i>17,3</i>
<i>ebből szerkezetváltó</i>	<i>44,4</i>	<i>29,6</i>	<i>22,7</i>	<i>6,9</i>	<i>3,3</i>
szakközépiskola	11,3	18,3	38,6	47,1	47,2
szakmunkásképző	1,3	3,2	7,4	22,3	29,0
szakiskola	0,4	2,2	0,4	2,5	6,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

9. táblázat

Leánygyermekek iskolaválasztása az apa iskolai végzettsége szerint

Az egyetemet végzett apák fiainak 76,5%-a, lányainak 87%-a tanul gimnáziumban, a főiskolát végzett apák fiainak 52,5%-a, lányainak 76,3%. A legnagyobb eltérés az érettségizett apák esetében regisztrálható, ahol a fiúk és a lányok gimnáziumi továbbtanulása közötti különbség 26,4%, de ez az arány a szakmunkás apák (16,4%) és a szakképzetlen apák (13,9%) esetében is jelentős. A fiúk tehát nagyobb arányban vesznek részt szakképzésben, mint a lányok. Ha pedig a lányok választják a szakképzést, akkor ez nagyobb arányban jelent szakközépiskolát, míg a fiúknál nagyobb arányban jelent szakmunkásképzőt. A szakmunkásképző jelentősége csak az egyetemet végzett apák gyerekeinél csekély: ők inkább szakközépiskolában szereznek valamilyen szakképzettséget, mint szakmunkásképzőben (a szakmunkásképzőt választó fiúk és lányok aránya közötti különbség mindössze 3%). Ugyanez a főiskolát végzett apáknál 8,9%, az érettségizett apáknál 12,6%, a szakmunkás apáknál 22,6%, a szakképzetlen apáknál 32,3%.

Az anya iskolai végzettsége a két nem külön-külön történő vizsgálata esetén is ugyanazt a hatást mutatja, mint amikor a gyermekeket együtt néztük (azaz az anya iskolai végzettsége a

szakmunkás képzettségig erősebben hat), és természetesen ugyanúgy más-más értékeket vesz fel a fiúk és a lányok esetén, mint ahogy az apa iskolai végzettségének tükrében a fentiekben láttuk.

Bár a lányok minden csoportban nagyobb arányban mennek érettségit adó középfokú iskolába, mint a fiúk, a 10. táblázatból látható, hogy az apa iskolai végzettségének csökkenésével nő a nemek közötti különbség. A diplomás apák jószereivel nem tesznek különbséget fiú- és leánygyermekük között, a főiskolát végzett apáknál is még csak 7,2% a kü-

A középfokú iskola típusa	Az apa legmagasabb iskolai végzettsége és a gyerek neme									
	egyetem		főiskola		érettségi		szakmunkásképző		8 ált. v. kevesebb	
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
érettségit adó	95,7	98,3	87,4	94,6	79,5	92,2	53,1	75,2	32,0	64,5
érettségit nem adó	4,3	1,7	12,6	5,4	20,5	7,8	46,9	24,8	68,0	35,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

10. táblázat

Középfokú iskola választása a gyerek neme és az apa iskolai végzettsége szerint

lönbség, az érettségizett apáknál már 12,7%, majd a szakmunkás végzettségtől egy ugrás következik (22,1%), végül a szakképzetlen apák esetében a különbség eléri a 32,5%-ot.

A fiúk és a lányok iskoláztatása közötti különbség, amely tehát inkább az alacsonyabb iskolázottságú családokban figyelhető meg, egy hagyományos mintát követ. Ez a minta arra az időre nyúlik vissza, amikor a domináns női szerep a gyerekszülés, gyerekevelés és a háztartás vitele volt, amihez a nőnek nem kellett sokat tanulnia, szemben a családot eltartó férfival, akinek legalább egy szakmával rendelkeznie kellett. A különböző társadalmi rétegek között nem e minta elfogadásában vagy elutasításában volt különbség, hanem abban, hogy a leánygyermek hány évig járt „semmire se jó”, azaz semmiféle szakképzettséget nem adó iskolába: hat évig az elemibe vagy négy év elemi után további négy évig a polgáriba vagy nyolc évig a gimnáziumba. A való életben – a történelmi-gazdasági változások kényszerei révén – ezután következhetnek különböző munkautak, de a felkészülés teleológiája nem a munka világát, hanem a családi életet célozta meg. A lányok iskoláztatásának lényege *expressis verbis* az volt, hogy meghatározza, milyen szinten legyen családjára és háziasszony, hány év tanulás elég – többnyire örökölt – társadalmi szintje reprodukálásához. Azóta emelkedett a tankötelezettség határa, az iskolázottság általános szintje, és a nők is egyre nagyobb arányban kerültek be a munka világába, ezért a minta – megőrizve az alap gondolatot – bizonyos módosulásokon ment át: a fiúk továbbra is szerezenek valamilyen szakmát, a lányoknak pedig inkább megengedett a „semmire se jó” iskola, a gimnázium.

Nem véletlenül használjuk a „megengedett” szót az „elég” helyett; a szóhasználat éppen az egyik módosulást jelzi. A 20. század második felének Magyarországon, ahol a nők háromnegyed része dolgozik, a megélhetéshez kétkeresős családra van szükség, és ahol az emancipáció megkérdőjelezhetetlen alapérték lett, senki nem vállalná nyíltan az „elég” szót. Ez csak amolyan hátsó gondolatként determinálja még mindig az alacsonyabb iskolai végzettségű családok választásait: elégnek is tartják, de nyitva is akarják tartani a lehetőséget, hiszen minden bizonnyal munkát kell majd vállalniuk. És a hátsó gondolatnak része az is, hogy a gimnázium ugyan „semmire se jó”, ugyanakkor „akármire is jó lehet”. Ez a lebetegtetés pontosan látható, ha külön megnézzük a gimnáziumban tanuló lányokat abból a szempontból, hogy a szülőknek milyen terveik vannak a gyerekekkel (11. táblázat). Az egyetemet és a főiskolát végzett apák már most elég pontosan tudják, hogy meddig akarják eljuttatni lányukat, és ez az esetek 86,6%-ában valamilyen diploma. Mindössze 12,4% nem döntött még ebben a kérdésben. Azután ahogy csökken az iskolai végzettség, úgy nő azok aránya, akik még nem döntöttek. Az iskolai végzettség alsó régióiban a helyzet akár paradoxnak is nevezhető: miközben a lányok egy el-

vileg továbbtanulásra felkészítő iskolafajtába járnak, a szülők fele nem tudja, hogy mi lesz az iskola elvégzése után. Nem tévedhetünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a „még nem döntött” vá-

Meddig akarják vállalni a most gimnáziumba járó leánygyermek iskoláztatását	Az apa iskolai végzettsége				
	egyetem	főiskola	érettségi	szakmunkás-képző	8 általános v. kevesebb
érettségi megszerzéséig	1,0	1,4	1,5	7,3	15,8
főiskolai diplomáig	4,0	13,4	19,9	15,3	13,2
egyetemi diplomáig	82,6	62,0	42,1	30,2	18,4
még nem döntöttek	12,4	23,3	36,5	47,2	52,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

11. táblázat

Leánygyermek iskoláztatási célja az apa iskolai végzettsége szerint

lasz szemérmes eltitkolása annak, hogy az érettségi után nemigen kívánják vállalni a további taníttatást, vagy nemigen tartják azt szükségesnek.

A két nem iskoláztatása közötti különbségnek még egy eleme van, ez azonban nem annyira a szándékok (vagyis az életmódminták), mint a lehetőségek birodalmába tartozik. A különböző típusú iskolákba lépés feltétele egy bizonyos tanulmányi eredmény. Ez tükröződik abban, hogy milyen általános iskolai átlaggal kerültek be a gyerekek a középfokú iskolába:

- a nyolcosztályos gimnáziumba járók tanulmányi átlaga 4,73;
- a hatosztályos gimnáziumba járók tanulmányi átlaga 4,65;
- a négyosztályos gimnáziumba járók tanulmányi átlaga 4,44;
- a szakközépiskolába járók tanulmányi átlaga 3,97;
- a szakmunkásképzőbe járók tanulmányi átlaga 3,07;
- a szakiskolába járók tanulmányi átlaga 2,91.

A Scheffe-próba szerint, akármelyik iskolatípust állítjuk egymással párba, ezek az eltérések két reláció kivételével szignifikánsak. (A kivételt képező két reláció: a nyolc- és a hatosztályos gimnázium egymáshoz való viszonya, illetőleg a szakmunkásképző és a szakiskola egymáshoz való viszonya.) A lányok pedig átlagosan jobb tanulmányi eredményt produkálnak, mint a fiúk. Mintánk esetében a lányok átlaga az általános iskola végén 4,17 volt, a fiúké pedig 3,76, és ez az eltérés a T-próba szerint szignifikáns ($p < 0.00$). A lányoknak tehát több lehetőségük adódik az iskolák közt válogatni, és nagyobb lehetőségük van a jobb tanulmányi eredményt követelőkbe menni.

Készülődés a középfokra

Az iskolaválasztásban eddig tapasztalt társadalmi különbségeknek előzményei is vannak. Minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, annál nagyobb arányban sikerült már az általános iskolás időszakban valamilyen pluszt megszerezniük/adniuk gyereküknek. Rész-

Milyen osztályba járt a gyerek az általános iskolában	Az apa iskolai végzettsége				
	egyetem N=437	főiskola N=386	érettségi N=1061	szakm.képző N=1931	8 ált. v. kevesebb N=417
normál osztály	49,2	58,1	66,6	80,9	87,3
matematika tagozat	13,4	11,1	10,3	4,9	3,5
idegen nyelv tagozat	22,4	17,7	10,9	5,6	2,4
egyéb tagozat	15,0	13,1	12,2	8,6	6,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

12. táblázat

Általános iskolai előzmény az apa iskolai végzettsége szerint

ben arra törekedtek – és ez a törekvés sikerrel járt –, hogy valamilyen tagozatos formával az iskola többet adjon az átlagnál, részben maguk áldoztak különórák formájában.

A 12. táblázatból látható, hogy a magasabb iskolai végzettségű apák gyerekei az általános iskolában mindenféle tagozatos osztályba nagyobb arányban jártak, a legnagyobb különbségek azonban az idegen nyelvi tagozat esetében állapíthatók meg.

A magasabb iskolai végzettségű szülők azonban nemcsak arra törekedtek, hogy gyerekeik az általános iskolában valami pluszt kapjanak, hanem külön foglalkozásokra is nagyobb arányban írták őket (lásd a 13. táblázat első sorát!). Ezen belül pedig inkább választották az iskolán kívüli különórákat, azaz a feltehetően drágább és jobb színvonalú változatot, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű családok. Az alacsony végzettségű

Járt-e a gyerek külön- órára általános iskolás korában	Az apa iskolai végzettsége				
	egyetem N=437	főiskola N=386	érettségi N=1061	szakm.képző N=1931	8 ált. v. kev. N=417
nem járt	8,8	10,8	13,9	19,1	22,1
járt, az iskolán belül	21,5	21,9	30,7	37,0	38,6
járt, az iskolán kívül	23,6	20,1	15,5	10,0	7,1
járt, mindkét formában	46,1	47,2	39,9	33,9	32,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

13. táblázat

Különórák az apa iskolai végzettsége szerint

szülők gyerekei inkább az iskolában szervezett külön foglalkozásokat vették igénybe, amelyek vagy olcsóbbak, vagy ingyenesek.

Apa iskolai végzettsége	Iskolán belüli különóra						Iskolán kívüli külön óra					
	sport	zene	nyelv	rajz, tánc	ma- tek	infor- matika	sport	zene	nyelv	rajz, tánc	ma- tek	infor- matika
egyetem	55,5	28,2	17,3	10,9	15,6	30,9	53,6	27,9	43,5	10,7	14,0	4,5
főiskola	56,7	20,0	18,1	14,8	18,1	33,7	52,9	27,0	38,0	10,7	13,7	5,0
érettségi	59,8	17,0	17,4	12,7	18,6	38,3	51,0	19,9	27,1	11,9	17,5	7,2
szakmunkás végz.	64,5	14,6	13,7	13,2	14,9	35,9	55,1	13,7	13,9	11,1	13,1	7,0
8 oszt. v. kevesebb	68,5	14,2	9,9	11,3	14,6	29,2	62,9	10,8	10,2	11,7	7,2	3,0

14. táblázat

A különböző külön foglalkozásokra járók aránya az apa iskolai végzettsége szerint

További különbség van a tekintetben, hogy a különböző iskolai végzettségű apák gyermekei milyen külön foglalkozásokra jártak (lásd a 14. táblázatot!).

A 14. táblázatban lényegi különbséget csak három területen találunk: a sportnál, illetve a zene- és a nyelvtanulásnál. A sport esetében a résztvevők aránya az apa iskolai végzettségének csökkenésével nő (de csak az iskolán belül), a zene és a nyelv esetében ez fordítva van. A nyelvtanulásnál a leginkább konvertálható tudásfajtaához fűződő viszonyt érzékelhetjük, a zene esetében pedig egy műveltségeszmény (romjainak?) tükröződését. Nem mintha a matematikai és az informatikai tudás nem lenne konvertálható, ám ez könnyebben, rövidebb idő alatt és – esetleg némi szülői segítséggel – alapvetően az iskolában is megszerezhető. (Matematika tagozatos osztályban különösen.) Ezért aztán nem tekinthető véletlennek, hogy a legnagyobb különbségeket, az apa iskolai végzettségével a legrendszeresebben változva az iskolán kívüli nyelvtanulásnál találjuk.

Az elmúlt évek kutatói tapasztalatai alapján megbízhatatlannak tartunk minden olyan kérdésre adott választ, amelyben a pénz szerepel (ezért nem tettük fel a jövedelemre vo-

natkozó kérdést), némi jelzésértéke azért van a különböző típusú különórákra fordított összegnek (15. táblázat). Ha nem tartjuk is hitelesnek a válaszokat arra nézve, hogy valóban ennyit költöttek a szülők a különórákra, az arányokat azért hűen jelzik az adatok:

Iskolán belüli különóra						Iskolán kívüli különóra					
sport	zene	nyelv	rajz, tánc	matek	informatika	sport	zene	nyelv	rajz, tánc	matek	informatika
1209	1712	1415	1265	1182	1190	1864	1990	4930	3896	5360	1812

15. táblázat

A különböző különfoglalkozásokra költött átlagos összeg (Forint)

az iskolán belüli különórák olcsóbbak az iskolán kívülieknél; és átlagosan nyelvtanulásra meg matematikára fordítják a szülők a legtöbbet.

Az apa iskolai végzettsége	A különórára költött átlagos havi összeg (Ft)
egyetem	5 437
főiskola	1 878
érettségi	1 701
szakmunkás végzettség	834
8 általános vagy kevesebb	546

16. táblázat

A különórára költött összeg az apa iskolai végzettsége szerint

Az apa foglalkozása	A különórára költött átlagos havi összeg (Ft)
vezető	2 293
értelmiségi	5 363
nem fizikai alkalmazott	1 326
vállalkozó	2 077
magángazda	2 377
szakmunkás	865
segéd vagy betanított munkás	623
munkanélküli	632
rokkantnyugdíjas	972
egyéb, nyugdíjas, meghalt	1 200

17. táblázat

A különórára költött összeg az apa foglalkozása szerint

Ha pedig az apa iskolai végzettsége és foglalkozása szerint is megnézzük a különórára költött összeget, akkor meglepő eredményre jutunk.

Bármennyire is csak jelzésértékűnek tartunk minden pénzkérdésre adott választ, azon a jelzésen, amelyet a foglalkozási és az iskolázottsági hierarchia első két eleme közötti feltűnő különbség ad, el kell gondolkodni. Mind ez ideig fokozati különbségek voltak az egyetemet és a főiskolát végzettek között abban, hogy gyermekeik milyen arányban mennek a különböző főbb iskolatípusokba, a szerkezetváltó gimnáziumokba, a presztízsrangsor elején lévő intézményekbe, az érettségit adó középfokú iskolákba; illetve milyen arányban jártak tagozatos általános iskolába, vagy meddig akarják a gyereket taníttatni. Még abban is csak fokozati különbséget találtunk, hogy milyen arányban járatták a gyermekeiket különórára, és milyen típusúra. Itt azonban, ahol pénzről van szó, a fokozatoság helyett éles választóvonalat találunk, és az adatsorok képe sokkal inkább csoportokat

mutat, mint skálaszerű képződményt. Élen állnak az egyetemet végzettek, majd – nem egy fokozatnyi különbséggel – következnek a főiskolát végzettek és az érettségizettek egy csoportban, és végül – ugyancsak egy csoportban – az érettséginel alacsonyabb végzettségű szülők. Hasonló kép bontakozik ki a foglalkozás szerinti megoszlásból: az értelmiségi foglalkozásúakat a vezetőkből, vállalkozókból és magángazdákból álló csoport követi jócskán lemaradva.

Ezekből az adatokból érhető tetten igazán a kultúrához, a tudáshoz való viszony. Amíg arról volt szó, hogy a szülők bejuttassák gyermekeiket egy tagozatos általános iskolába, vagy arról, hogy számukra egy jobb – lehetőleg elit – középiskolát válasszanak, addig nem történt más, csak az, hogy megpróbálták méríteni az ingyen rendelkezésre álló lehetőségekből, vagyis a közösségi forrásokból. Persze, már ehhez is információkra volt szükség, valamint erőteljes, olykor erőszakos érdekvédelemre és társadalmi tőkére. Amikor azonban már arról van szó, hogy az átlagnál több pénzt költsenek különórákra, vagyis a „sajátjukból” áldozzanak a tudástőke akkumulációjára, akkor kap igazán szerepet a tudást magasra helyező értékrend, a hosszú távú és későn megtérülő beruházást vállaló mentalitás. Ez pedig – bizonyos korlátok között – sokkal inkább a kulturális, mint a gazdasági tőke függvénye. Ez tükröződik abban, hogy az értelmiségi foglalkozásúak többet költenek különórákra, mint a vezetők vagy a vállalkozók, illetőleg abban, hogy az egyetemet végzettek többet költenek, mint a főiskolát végzettek. Pedig a családok anyagi helyzete ezt valószínűleg nem indokolja: ha megnézzük az anyagi helyzet közvetett mutatóját, a lakásmínőséget (a lakás komfortfokozatából és szobaszámából képzett mutató), akkor azt látjuk, hogy a vezető foglalkozású apák lakásának minősége nem különbözik szignifikánsan az iskolai végzettség szerint (a chi-négyzet szerint $p=0.49$). A különóra költségek tekintetében (18. táblázat) azonban a Scheffe-próba szerint az egye-

*Amíg arról volt szó,
hogy a szülők bejuttassák
gyermeküket egy tagozatos
általános iskolába, vagy arról,
hogy számukra egy jobb –
lehetőleg elit – középiskolát
válasszanak, addig nem történt
más, csak az, hogy megpróbálták
méríteni az ingyen rendelkezésre
álló lehetőségekből, vagyis
a közösségi forrásokból. Persze,
már ehhez is információkra volt
szükség, valamint erőteljes,
olykor erőszakos érdek-
védelemre és társadalmi tőkére. Amikor
azonban már arról van szó,
hogy az átlagnál több pénzt
költsenek különórákra, vagyis
a „sajátjukból” áldozzanak
a tudástőke akkumulációjára,
akkor kap igazán szerepet
a tudást magasra helyező érték-
rend, a hosszú távú és későn
megtérülő beruházást vállaló
mentalitás*

A vezető foglalkozású apák iskolai végzettsége	A különóra költségek átlagos havi összege (Ft)
egyetem	3 866
főiskola	1 495
érettségi	1 372
szakmunkás végzettség	1 426

18. táblázat

A különóra költségek összege a vezető foglalkozású apák iskolai végzettsége szerint

temet végzett vezetők minden más iskolai végzettségű vezetőtől szignifikánsan különböznek, a többiek viszont egymástól nem. (Ami Scheffe-próba nélkül, „szabad szemmel” is látható.)

Végül

Úgy véljük, hogy az eddigiekben sikerült bemutatnunk, hogy az iskolaválasztás társadalmilag determinált, s ez a társadalmi meghatározottság nemcsak a középfokú iskolák főbb típusai közötti választásban érvényesül, hanem azon belül is, illetőleg, hogy nem elsősorban a családok anyagi helyzete befolyásolja, hanem inkább kulturális tőkéje. A kulturális tőke domináns szerepe egyben azt is meghatározza, hogy ki mennyire tud eligazodni az iskolarendszerben. Bármennyire differenciálódott is az iskolarendszer, ahhoz még nem kell különösebben jól tájékozottnak lenni, hogy valaki a gimnázium, a szakközépiskola és a szakmunkásképző között válasszon. Azt még minden szülő tudja, hogy ezeknek az iskoláknak mi a fő jellemzőjük, és hogy melyik mire való. Ahhoz azonban, hogy az egynemű iskolák között válogathasson, már rendelkeznie kell valamilyen plusz ismerettel. A tájékozódásról, az iskolaválasztás folyamatáról az *Iskolakultúra* következő számában *Liskó Ilona* tanulmánya számol majd be.

Jegyzet

- (1) Alapos okkal feltételezhető, hogy a gimnázium végzősei nagyobb arányban jelentkeznek főiskolára vagy egyetemre, mint a szakközépiskolákéi. Bár a jelentkezési arányok közti különbség már önmagában is értékelhető tény, azért a végzősök és a felvettek arányánál beszédesebb lenne a jelentkezők és a felvettek aránya. Ilyen adat azonban nincs. Az MKM felsőoktatási statisztikai tájékoztatója csak azt közli, hogy az I. évfolyamosok milyen elővégzettséggel rendelkeznek, de hogy milyen volt a különböző középiskolákból jötték jelentkezési aránya, azt nem. Ráadásul az 1998 márciusában kézbe vehető „legfrissebb” felsőoktatási statisztikai tájékoztató az 1993–1994-es tanévről szól. Eszerint az I. évfolyamos hallgatók megoszlása a gimnáziumi és szakközépiskolai előzmény tekintetében: 70–30%. Az MKM honlapján (<http://www.mkm.hu/doc>) ugyan vannak frissebb adatok, sőt még az is megtalálható, hogy mennyien jelentkeztek, illetőleg hány főt vettek fel, de ezek nincsenek megbontva a középiskola típusa szerint. Az igazán használható statisztika az lenne, amelyben a hiányzó adatok főiskola-egyetem bontásban lennének hozzáférhetők, erre azonban végképp nincs semmi remény.
- (2) NEUWIRTH GÁBOR: *Az eddigi adatok összesítése*. Köznevelés, 1997. 14. sz., 17. old.
- (3) A társadalmi rétegződést általában a foglalkozási kategóriákkal szokták megközelíteni. Mi most azonban a szülők iskolai végzettségét használjuk független változóként. Ennek részletes indoklását készülő könyvünk tartalmazza, amely az *Iskolakultúra* Könyvek sorozatban fog megjelenni. Annyit azonban már most előrebocsátunk, hogy az iskolai végzettség – miközben szoros korrelációt mutat a foglalkozással – erőteljesebben meghatározza az olyan szellemi természetű aspirációkat, mint amilyen az iskoláztatás is.
- (4) FEHÉRVÁRI ANIKÓ–LISKÓ ILONA: *Felvételi szelekció a középfokú iskolákban*. Oktatáskutató Intézet, Bp. 1998, 37–38. old.
- (5) LADÁNYI JÁNOS–CSANÁDI GÁBOR: *Szelekció az általános iskolában*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1983.
- (6) CSÁKÓ MIHÁLY–LISKÓ ILONA: *A szakmunkástanulók pályaválasztásának szocializációjához*. Szociológia, 1978. 2. sz.
- (7) CSÁKÓ MIHÁLY: *Hányan, honnan, hová?* *Iskolakultúra*, 1997. 6–7. sz.
- (8) Csákó Mihály hasonló adatai a reprezentatív szakmunkástanuló mintán: műszeripar – 4,06; építőipar – 2,74. – CSÁKÓ MIHÁLY: *Hányan, hogyan, hová?*, i. m., 22. old.